

Конгресі. Трудовий Конгрес мав складатися тільки з працюючих верств. Однак це були теоретичні постулати, які не те що реалізовані, а навіть офіційно затверджені не були.

Ідея “трудового принципу” у державотворенні виявилася досить стійкою і мала домінуючий вплив на характер конституційних проектів, які розроблялися лівими соціалістичними силами України аж до серпня 1919 р. Цей принцип був покладений в основу розробленого наприкінці весни – на початку літа 1919 р. “Начерку проекту державного законодавства для Української Трудової Республіки”. Не змігши досягти реалізації своєї провідної ідеї – трудових рад, українські есери змушені були погодитися на демократичний принцип формування органів влади.

Джерела та література

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція: Історичний нарис. – К., 1999.
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Відень, 1922. – Т. 4.
3. ЦДАВО України. – Ф. 3562. – Оп. 2. – Спр. 1.
4. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції (липень 1917 – грудень 1919 р.). – Частина III. – Київ-Відень, 1920.
5. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон, 1963. – Т. 3.
6. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон, 1963. – Т.1.
7. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 24.
8. Декларація Української Директорії, що зробила Директорія // Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі конституції України. – К., 1992.
9. Народня Воля. – 1919. – 17 січня.
10. Народня Воля. – 1919. – 11 січня.
11. Трудова республіка. – 1919. – 13 лютого.
12. Народня Воля. – 1919. – 18 січня.
13. Народня Воля. – 1918. – 31(18) жовтня.
14. Основний Державний Закон Української Народної Республіки, Проект Правительственої комісії по виробленню Конституції Української Держави // Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі Конституції України. – К., 1992.
15. Винниченко В. Щоденник. – Т. I.
16. Народня Воля. – 1919. – 4 березня.
17. Нове життя. – 1919. – 4 березня.

Summary

In article search of model of the national-state building and process of formation of political system in the conditions of the Directory is considered. The attention is focused on idea of labour councils, reproduced its variants offered by the Ukrainian party of socialists-revolutionaries and V.Vinnichenko. “The labour principle” is in details considered.

Г. Ф. Турченко

ВСТАНОВЛЕННЯ ВЛАДИ ДИРЕКТОРІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Доба Директорії в сучасній історичній науці залишається маловивченою. До проголошення незалежності України на наукові дослідження Директорії взагалі було накладено табу. Хоча після 1991 р. заборони зникли, ситуація змінилася неістотно. Крім стислої монографії В. Яблонського в Україні не видано жодної праці, у якій би в цілісному вигляді аналізувався період Директорії [1]. Зовсім не вивчалися регіональні особливості політичних процесів в Україні в період відновлення УНР. Можна говорити лише про деякі південноукраїнські аспекти історії Директорії, висвітлені в окремих публікаціях. Зокрема, у монографії П. Захарченка “Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.)” містяться фрагментарні матеріали про співвідношення соціального і національного в повстанському русі на Півдні України [2, с.46]. Сюжети, пов'язані з перебігом подій на Катеринославщині в добу Директорії УНР стисло відображено в статті Р. Васковського та А. Голуба [3]. В. Пархоменко свій виступ на науково-практичній конференції в Миколаєві у 2000 р. присвятив українським збройним формуванням Директорії УНР на Півдні України у грудні 1918 р. [4]. Окремий блок в історіографії Директорії на Півдні України становлять наукові статті, присвячені перебуванню військ Антанти на Півдні України та еволюції взаємин УНР і Антанти [5; 6; 7].

Метою даної статті є охарактеризувати регіональні особливості встановлення влади Директорії на Півдні України.

Антигетьманське повстання, яке очолила обрана Українським національним союзом Директорія УНР, почалось після обнародування П. Скоропадським 14 листопада 1918 р. грамоти про федерацію України з Росією. Директорія, що сприйняла цю грамоту як “узурпацію народної влади”, а новий уряд як “протинародний, протинаціональний”, планувала відновити державну самостійність України, республіканський лад і всі його досягнення, знищені режимом П. Скоропадського.

Заклики Директорії до повстання впали на добре підготовлений ґрунт. Розпочавшись 14 листопада 1918 р., антигетьманське повстання розвивалося надзвичайно стрімко й швидко набуло загальнонаціонального характеру. Історик-марксист М. Яворський у “Революції на Україні в її головних етапах”, опублікованій в 1923 р., зазначає, що “протягом двох тижнів Директорія стала паном положення на Україні” [8, с.61-62].

Як і в інших регіонах України, крах гетьманського режиму на Півдні відбувся надзвичайно швидко. Ще до початку повстання на Південь були відряджені емісари українських соціалістичних партій, головним завданням яких була організація республіканського підпілля і збройних антигетьманських загонів. Зокрема, на Херсонщині над підготовкою повстання активно працювали офіцери В. Кедровський і М. Григор’єв, які відіграли значну роль у ліквідації гетьманського режиму в губернії [2, с.37].

Важливу роль у боротьбі за відновлення республіканського режиму відігравали місцеві сільські інтелігенти – учителі, земські лікарі, дрібні службовці і просто освічені селяни, в основному фронтовики. Інколи вони були членами українських соціалістичних партій, як правило, УПСР чи УСДРП, інколи – безпартійними. Повстання сприяло піднесенню їхньої національної самосвідомості та зрештою відкривало перспективи соціального росту. П. Василюк, безпартійний, який в роки Світової війни служив штабним писарем, а під час антигетьманського повстання перебував на території Катеринославщини, згадував: “У вагонах, побалакавши з дядьками, ми самі о собі набрали переконання, що ми дійсно щось вище від тієї сірої маси, бо хоч знаємо, хто ми такі”. Згодом він став сотником армії УНР [9, с.88].

На мітингах, у дружніх бесідах і гострих дискусіях українські соціалістичні агітатори переконували селян стати на бік Директорії. Нестор Махно у своїх спогадах описав, з яким величезним захопленням місцевий учитель читав жителям невеличкого села Алеєво Олександрівського повіту телефонограму про створення Директорії під проводом В. Винниченка. Цей виступ справив на селян надзвичайно глибоке враження [10, с.155]. Багато з учасників подібних мітингів ставали палкими прихильниками Директорії. Вони швидко переймалися революційними гаслами повстання, перетворюючись у більше чи менш свідомих суб’єктів історичного процесу.

У повстанні брали участь величезні маси людей, головним чином, селяни. Московська більшовицька газета “Правда” змушена була визнати: “Петлюрівці перемогли тому, що їм вдалося повести за собою багатомільйонні маси селянства” [11]. Національні меншини України, зокрема російська, єврейська та інші, не наважувались виступити проти Директорії, за якою стояло багатомільйонне українське селянство. Навіть більшовики на деякий час затаїлися, чекаючи допомоги регулярної Червоної армії.

Як свідчать факти, йдучи на антигетьманське повстання, селяни Півдня керувалися тими ж мотивами, що й керівництво УНР. Серед них суто національні, без сумніву, займали важливе місце. Але вони – і це цілком природно – поєднувались із соціально-економічними і культурно-освітніми. Коли на початку січня 1919 р. на Півдні відбувалися вибори делегатів до Трудового Конгресу, громадяни с. Мар’ївки (947 дорослих громадян обох статей) Біленьківської волості Олександрівського повіту дали своєму делегату І. Водязі наказ: “1) Стояти за Федеративну демократичну Українську Народну Республіку, причому до виборів до Всеросійських Установчих Зборів – стояти за самостійне Правління Україною; 2) стояти за передачу землі згідно IV Універсалу Центральної Ради; 3) за введення обов’язкової і безплатної державної освіти” [12, арк.1]. У цьому наказі відчувається вплив політичного досвіду, якого селянство набуло в умовах Центральної Ради й режиму П. Скоропадського. Напевне, воно оцінювало режим Директорії як продовження Центральної Ради й антитезу Гетьманату. Учасники сходу вели себе, по-перше, як українці, свідомі свого національного походження, по-друге, як селяни з їхніми специфічними інтересами. Біленьківська волость вимагала незалежної Української Народної Республіки, вирішення аграрного питання в інтересах трудового селянства і забезпечення національно-культурних потреб народу. Власне в цьому й полягала сутність політичної програми Української Директорії.

Зазначимо, що сценарій встановлення влади Директорії в різних районах Півдня був неоднаковим. Південь був неоднорідним регіоном. Місцеві особливості впливали на перебіг революційних подій. Зокрема, досить істотно відрізнялися події в правобережних і лівобережних районах Півдня.

Почнемо з подій в *правобережній частині Півдня*, яка охоплювала західну частину Катеринославської губернії з губернською столицею та всю Херсонську губернію з Одесою, Миколаєвом і Херсоном. Тут етносоціальна база Директорії була достатньо широкою і в деяких місцях влада до Директорії переходила мирним шляхом. Але переважав все-таки напіввійськовий чи військовий сценарій її встановлення. Для цього Директорією були використані значні сили. Вони включали в себе військові частини Гетьмана, що перейшли на бік республіки, і новосформовані в ході повстання з'єднання.

В Єлисаветграді встановлення республіканського режиму відбулося в результаті поєднання сил українського куреня, що складався з місцевих добровольців, і галичан, які тут дислокувалися і перейшли на бік Директорії.

В Катеринославі восени 1918 р. почалася швидка самоорганізація українських республіканських сил. Катеринославський відділ УНС розпочав свою роботу в підпіллі наприкінці вересня 1918 р. [13]. Конкурентами в боротьбі за владу в місті були більшовики. Гетьманські збройні сили міста, що були представлені VIII корпусом (він складався переважно з офіцерських кадрів), зайняли непевну позицію, ухиляючись від активного опору більшовикам. У цих умовах за сприяння філії УНС у Катеринославі почали формуватися загони армії УНР. Був організований місцевий Республіканський кіш армії УНР, який очолив відомий у регіоні діяч українського руху М. Горобець. У Катеринославі продовжували співіснувати декілька ворожих між собою сил. Під контролем більшовиків перебували робітничі райони, центральну частину міста поділили між собою Республіканський кіш та окупаційні війська, а нагірну частину продовжував контролювати VIII гетьманський корпус [14]. Боротьба між цими силами продовжувалася.

Дещо пізніше під контроль Директорії потрапили приморські райони з головними портами України – Одесою, Миколаєвом і Херсоном. Війська УНР наступали в двох напрямках – одна група була спрямована на Одесу, друга – на Миколаїв і Херсон. Республіканські війська першої групи, які наступали на Одесу, практично не зустріли ніякого опору. Населення вітало нову владу. Українські політичні групи в Одесі різко активізувались, залучаючи до своїх лав нових членів і готуючись до рішучих дій. Війська Директорії, що наступали з Півночі 12 грудня вступили до міста. III гетьманський корпус перейшов на бік повстанців.

Таким чином, навіть у такому русифікованому місті, як Одеса, не виявилось достатніх сил, які б перешкодили встановленню тут українського республіканського режиму. Ініціатива була за українським політичним чинником. Організовані в регулярні дружини офіцери мали в руках зброю, але були деморалізовані і не могли організувати опору військам Директорії. Частина з них сховалась у місті, інші скупчились у припортових кварталах в надії евакуюватися морем до Новоросійська.

Але в Одесі українські війська виявили не лише загони Добровольчої армії, але й невелику команду французьких моряків і поляків, які охороняли резиденцію французького консула Еміля Енно, який прибув сюди наприкінці листопада. У порту стояли декілька французьких військових кораблів і чекали на прибуття нових. Визнавши угоду про здачу Одеси українським військам, Е. Енно заявив, що порт, Миколаївський бульвар та деякі квартали центральних вулиць оголошуються “французькою зоною”, куди не повинні вступати українські війська [14; 15; 16]. “Французька зона” Одеси стала своєрідною нейтральною територією, де під захистом французів знаходилися білогвардійські загони. Того ж часу інша частина міста перебувала під контролем військ Директорії.

Українська сторона не змиралася з такою ситуацією і почала зміцнювати свої війська. 17 грудня генерал О. Греков був призначений командувачем усіх військ УНР на Херсонщині, Катеринославщині й Таврії. Місцем перебування для нього мала бути Одеса [17, с.23]. Однак наступальних операцій ці війська не вели. Штаб республіканських військ під Одесою одержав телеграму з Києва, у якій від імені уряду заборонялося вступати в бій і пропонувалось виконати всі вимоги союзників.

17 грудня 1918 р. у місті висадився союзний десант під командуванням генерала Боріуса. Це кардинально змінило ситуацію в Одесі. Загальна кількість першої групи десантників становила 5000 загнєтів. Французьке командування відкрито стало на бік великоруської контрреволюції. Воно фактично санкціонувало жорстокі бої між військами Директорії та Добровольчої армії. 19 грудня 1918 р. республіканські війська залишили місто, і французькі війська без жодного пострілу ввійшли в Одесу [18]. Одеса була втрачена для Української Народної Республіки. Головною причиною цього був зовнішній фактор. Населення Одеси та її околиць було готове прийняти владу УНР. Цього не сталося лише тому, що на перешкоді стала Антанта.

Друга група військ Директорії, що діяла в правобережному секторі Півдня України, була представлена “Республіканськими військами східної Херсонщини” на чолі з отаманом М. Григор'євим. Загальна кількість повстанців М. Григор'єва наближалась до 6 тис. осіб

[19, с.125]. Взявши під контроль сільські райони, М. Григор'єв на початку грудня вирушив у наступ з півночі на Миколаїв.

Коли 5 грудня 1918 р. до Миколаєва з Одеси прибули два англійських і один французький контрміноносці, до Миколаєва вже наближалися війська Директорії. 10 грудня 1918 р. місто залишили представники гетьманської влади. Вранці 12 грудня 1918 р. війська Директорії вступили до міста. Частини Добровольчої армії встигли евакуюватися на пароплаві "Румянцев" [15]. А гетьманські військові частини, перейшли на бік республіканських військ Директорії.

Наприкінці грудня в Миколаєві стався конфлікт між республіканськими військами й німецьким командуванням. Після цього штаб М. Григор'єва був вимушений виїхати з Миколаєва.

В Херсоні, крім національних сил, боротьбу з гетьманською владою проводив створений в серпні 1918 р. в Херсоні Окружний воєнно-революційний комітет, до складу якого входили більшовики, анархіст, ліві есери та безпартійні [20, арк.60]. Але перевага виявилася на боці Директорії. В грудні 1918 р. її влада була визнана в Херсоні майже без опору. 16 грудня через Миколаїв до Херсона прибув ешелон республіканських військ. А 21 грудня 1918 р. російські офіцерські дружини в місті були оточені та роззброєні військами Директорії. Але вже в січні 1919 р. під тиском Антанти та з виходом Добровольчої армії до району Олешки – Каховка – Берислав війська Директорії залишили Херсон.

Узагалі під контроль Антанти на Півдні України потрапила порівняно невелика територія. Наприкінці січня французами було захоплено на південно-західній залізниці всі станції до Роздільної, на Бахмацькій лінії – до станції Колосівка. На початку лютого французька лінія поширила свої межі. Вона йшла через Бірзулу й Колосівку до Миколаєва й Херсона. Була спроба просунутись на північ Бахмацькою лінією до Вознесенська, але закінчилася вона невдало [21, с.51].

Таким чином, населення правобережної частини Півдня, не виключаючи Катеринослава, Олександрівськ і великі чорноморські портові міста, наприкінці 1918 р. визнало владу Директорії. Більша його частина робила це з ширих почуттів, вважаючи цю владу своєю, здатною задовольнити національні та соціальні потреби жителів регіону; інші змушені були визнати Директорію, враховуючи домінуючі настрої. Білогвардійські частини, сформовані в останній період існування Гетьманату, без зовнішньої допомоги не мали жодних шансів закріпитися в регіоні.

На освічених сучасників масове антигетьманське повстання і пов'язані з ним соціально-політичні і етно-культурні процеси справило глибоке враження. Особливо сильне враження події справляли на представників національних меншин. Зокрема, один із лідерів єврейської соціал-демократичної партії "Поалей-Ціон" професор С. Гольдельман, свідок масового національного піднесення, яким супроводжувалося повстання, побачив у ньому процес перетворення українського селянства в націю: "...В масах українського народу відбувається ґрунтовний переворот – маса перетворюється в націю, яка починає пізнавати себе, як щось окреме, що пред'являє право на людське існування, як новоповсталий організм, що визначив серед других рівних йому і одноразово – від нього чужий". На вченого і водночас політика цей процес справив настільки сильне враження, що наступну фразу тексту про повстання в Україні він підкреслив: "Ми є свідками рідкісного історичного явища, як українське трудове селянство в процесі ... революції, ставши класом, зараз внаслідок гетьманщини, німців та українського національного руху становиться нацією" [22, с.11-12; 23, с.90].

Аналогічно оцінював антигетьманське повстання І. Мазепа, який був свідком його розгортання в південному регіоні, на Катеринославщині: "Воно розбудило українську свідомість в народі" [24, с.59].

На території *лівобережної частини Півдня* України (лівобережні повіти Катеринославської губернії, Таврія і Донбас) розстановка політичних сил була складнішою, ніж на Правобережжі. Тут Директорії не скрізь вдалося повести за собою масове антигетьманське повстання.

На відміну від правобережної частини Півдня, у лівобережній частині відчувалося домінування селянських загонів, очолюваних махновцями. Вони орієнтувались не на Українську Народну Республіку, а на відновлення радянської влади, у розумінні якої вони різко розходилися з більшовиками. Помітними були тут позиції місцевих більшовиків, які також агітували за радянську владу.

В Олександрівську зміна влади відбулася за сценарієм, схожим із катеринославським. Силами місцевого відділу УНС за підтримки Вільних козаків розпочалося встановлення республіканської влади в місті [25, арк.41-41зв.; 26, с.414]. У 20-х числах листопада 1918 р. до м. Олександрівська підійшли війська, підпорядковані Директорії. Це були частини Катеринославського Республіканського коша під командуванням М. Горобця. Г. Гордієнко, який цього часу перебував в Олександрівську, так описав реакцію жителів міста на переворот: "Все

населення в місті незалежно від національної приналежності, переворот проти гетьманської влади прийняло з великою радістю”.

Що ж стосується Донбасу, Мелітопольського та Бердянського повітів, то після початку антигетьманського повстання ці території опинились на перетині впливів Директорії, махновських загонів і білогвардійських військових формувань.

Інформація про створення Директорії та початок антигетьманського повстання досить швидко поширилась у Донбасі і Північній Таврії, докорінно змінюючи соціально-політичну ситуацію в краї. Під впливом подій у центрі України населення Катеринославщини, Північної Таврії та Донбасу стало швидко озброюватися й об'єднуватися в повстанські загоны, прагнучи захопити під свій контроль якомога більшу територію. Уже в листопаді – грудні 1918 р. між білогвардійцями та гетьманцями, з одного боку, і повстанськими загонами різної політичної орієнтації, у тому числі уенерівської, – з другого, розгорнулася запекла боротьба за контроль над регіоном. Ця боротьба відбувалась зі змінним успіхом. Деякі населені пункти краю, зокрема частина залізничних станцій, у листопаді – грудні 1918 р. опинились під контролем сил, що підтримували Директорію. Таким чином, з'явилась альтернатива гетьмансько-білогвардійському режиму, перспектива утвердження якого не влаштовувала більшість населення Донбасу.

Але встановити міцний контроль над усією територією Лівобережжя українським повстанцям виявилось не під силу. Директорії тут протистояли потужні противники – махновські, білогвардійські, а пізніше й радянські війська. Особливо небезпечним конкурентом Директорії в боротьбі за вплив на населення в Північній Таврії та частково Донбасі був Н. Махно. Справа в тому, що “батько” орієнтувався на ті ж соціальні верстви, що і С. Петлюра. Але він виступив першим і саме тому перехопив політичну ініціативу. Уже у вересні – жовтні 1918 р. його загоны провели успішні партизанські рейди по Олександрівському, Маріупольському, Бердянському і Павлоградському повітах. Селянське антигетьманське повстання в лівобережних повітах Катеринославщини і Північній Таврії розвивалося, значною мірою, під впливом махновців.

Саме цього часу деякі частини гетьманських військ у регіоні стали переходити на бік Директорії, але махновці продовжували ставитися до них як до ворогів, “гетьманців”. Боротьба між махновцями і петлюрівцями відбувалась зі змінним успіхом і нерідко закінчувалась на користь противників Махна.

Серед рядових повстанців, а особливо тих, хто взявся за зброю, після надходження інформації про повстання проти Гетьмана, було багато потенційних прихильників відродження УНР. Ознайомлення з оцінкою ситуації, яку дає Н. Махно у своїх спогадах, переконує, що він дуже боявся, що повстале селянство регіону вийде з-під його контролю. Одержавши першу телефонограму про збройний виступ Директорії, перелякані махновці навіть запланували пропагандистський рейд, метою якого було “виклад широкій селянській масі нашої повстанської точки зору на уряд, що організувався в Києві”. Рейд мав очолити сам “батько”. Рейд не відбувся, але з'явилась листівка “проти Української Директорії як влади взагалі і як влади зрадників революції зокрема”. Ця листівка поширювалась на підконтрольних махновцям територіях [10, с.155-159].

Сильним конкурентом махновців і Директорії в боротьбі за контроль над лівобережним Півднем були білогвардійці. Махновський район знаходився між територіями, які контролювала Директорія (із заходу і півночі) і білогвардійськими частинами, що наступали зі сходу і півдня. Головним противником в листопаді – першій половині грудня 1918 р. махновці вважали все-таки Директорію.

Захопивши досить значну територію узбережжя Азовського моря, денікінці намагалися знищити тут усі прояви українського політичного життя, не допустити сюди війська Директорії та придушити махновський повстанський рух, який поширився в регіоні. 29 листопада 1918 р. в Мелітополь увійшли частини Добровольчої армії А. Денікіна, що просувалась у московському напрямку. При цьому гетьманська адміністрація продовжувала діяти тут до середини грудня 1918 р. Білогвардійці використовували її в своїх інтересах.

Зайняття Директорією 14 грудня Києва і зречення П. Скоропадського влади було великою перемогою Директорії і надало моральної підтримки її прибічникам на Півдні. На Київ почали орієнтуватися ті, хто звик підпорядковуватися центральній владі. Відновлювали роботу місцеві органи самоврядування, які схилилися до визнання УНР.

В кінці грудня в регіоні зміцніли позиції білогвардійців. До району Юзівки з Північного Кавказу, де дислокувалась Добровольча армія А. Денікіна, прибула дивізія під командуванням генерала В. Май-Маєвського. До середини січня під контролем денікінців перебувала територія від узбережжя Азовського моря до лінії вздовж залізниці Оріхове – Пологи – Воскресенка – Волноваха [27, с.589].

Перед лідерами військово-політичних угруповань, що діяли в регіоні, гостро стояло питання про союзників. Як зазначалося вище, частина Донбасу, Мелітопольський і Бердянський повіти

потрапили під контроль білогвардійців. Денікінці рвалися на Північ, де зустріли опір махновців, з якими Добровольча армія вела жорстоку збройну боротьбу. Але на контроль над Катеринославщиною і Північною Таврією претендувала також Директорія та більшовики. У силу свого географічного розташування махновці могли опинитися між трьома силами – військами УНР, дислокованими на заході; білогвардійцями, які закріплювалися на півдні і південному сході, і Червоною армією, що наступала з півночі. Питанням життя і смерті для них було укладання союзу з однією з цих сил.

Ідеологічно найближчими до махновців були більшовики. На початку грудня 1918 р. Н. Махно фактично вступив у підпорядкування командувача більшовицьких військ В. Антонова-Овсієнка [28, с.27]. Але на союз із Н. Махном сподівалися й представники Директорії в Катеринославі. Враховуючи антибілогвардійські настрої в махновському середовищі та селянський, переважно український склад махновського війська, певні національно-демократичні традиції в регіоні, республіканські власті Катеринослава звернулися до “батька” з пропозицією про переговори з метою укласти союз для спільної боротьби з білогвардійцями, що наступали на “Махновію” з Дону. Текст звернення штабу Коша українських вільнокозачих військ на Катеринославщині до повстанців Н. Махна, підписане М. Горобцем, було надруковано в газеті “Повстанець” в 20-х числах листопада 1919 р. У зверненні зазначалося: “Українські повстанці щиро вітають всіх повстанців, які б не були на території України, коли б’ються з денікінськими військами. Батька Махна ми вітаємо як брата по зброї, по ідеї упертої боротьби з денікінськими бандами і повної передачі влади народу. Хоча українські повстанці організовані всеукраїнським Повстанським Комітетом, ми щиро бажаємо і проводимо координацію військових операцій з Штабом повстанських військ Батьки Махно. Тому кличемо всіх повстанців до самої тісної щирої згоди, координації операцій...” [29; 30].

Угода, укладена між Махно та представниками Директорії в середині грудня 1918 р. не була реалізованою за вини махновців. Анархо-комуністична і водночас антиукраїнська орієнтація махновців взяла верх. Але до широких бойових дій між махновцями і українськими республіканцями до кінця грудня 1918 р. не дійшло. Махновці були зайняті боротьбою з денікінцями і не наважувались воювати на два фронти.

Наприкінці грудня від “холодного миру” і психологічної війни махновці вирішили перейти до активних бойових дій проти військ Директорії. 25 грудня війська Директорії примусили відступити більшовицькі загони з Катеринослава на лівий берег Дніпра. Однак вже 27 грудня вони розпочали контрнаступ, спираючись на підтримку військ Н. Махна, з яким перебували в союзі. Махновці та більшовики захопили Катеринослав, проте не надовго. У результаті контрнаступу, у якому брали участь повстанські загони отамана М. Малашка та Ю. Божка, Січковим стрільцям, до яких приєднався повстанський загін отамана Сакви з Верхньодніпровського повіту, 2 січня 1919 р. вдалося знову зайняти Катеринослав і вибити більшовиків і махновців на лівий берег Дніпра [24, с.64]. При цьому махновці зазнали значних втрат, а авторитет Махна серед повстанців різко впав. Наступ військ УНР був зупинений за декілька десятків кілометрів на схід від Олександрівська. Просуватися далі не дозволяла воєнно-стратегічна ситуація, зокрема наступ з півночі більшовиків, проти яких були кинуті основні сили Директорії на Лівобережжі, і неминуча війна з білогвардійцями, яку довелося б вести після повного розгрому махновців.

Влада Директорії в центральній частині Катеринославської губернії була відновлена ще майже на місяць. Розгром махновців вітали місцеві осередки українських національних партій та різноманітні професійні організації [31]. Олександрівський повітовий селянський з’їзд, що зібрався на початку січня 1919 р. прийняв рішення про підтримку “тільки Української Директорії, котра скинула буржуазне ярмо з бідного люду... Обговоривши питання про владу на Україні, з’їзд постановив: на Україні має бути тільки демократична влада”. З’їзд висловив протест “проти самовільних анархістських виступів всяких банд, котрі грабують і тероризують мирне населення та нищать здобутки революції”. По аграрному питанню з’їзд вимагав негайно провести в життя закон про соціалізацію землі від 18 січня 1918 р. виданий Українською Центральною Радою [32].

14 січня 1919 р. в Катеринославі відбувся парад українських військ. На сторінках газети “Дзвін” так описали це дійство: “Після параду перед будинком повітової земської управи була влаштована маніфестація з українськими прапорами. Лавами йшли козаки, їхала козака кіннота артилерія, на маніфестації були присутні військові старшини, повітовий комендант, повітовий комісар. Вітальні промови виголошувались з балкону земської управи. Козаків вітали представники Українського Національного Союзу, земської управи, товариства “Просвіта”. Парад і маніфестація справили надзвичайно гарне враження” [33]. У Катеринославі була створена комісія для збору коштів на спорудження на братській могилі грандіозного монумента 14 козакам, які загинули в боротьбі з махновцями [33; 34].

23-28 січня 1919 р. відбувся губернський селянський з'їзд Катеринославщини, на який з'їхалися представники всіх повітів, за виключенням Маріупольського, Бахмутського та Слов'яносербського, які не змогли приїхати через перерваний залізничний рух [35]. Делегати вітали "Револьюційну Директорію УНР як єдину авторитетну владу України" й вирішили довести до відома представників союзних держав на Україні – Англії, Франції і других держав, що "український народ хоче жити своїм незалежним життям і не хоче, щоб яке б не було чужоземне військо втручалось у внутрішні справи України" [36]. Подібні рішення про підтримку Директорії були прийняті селянським з'їздом Новомосковського повіту на Катеринославщині, Херсонською губернською селянською нарадою та іншими зібраннями громадськості регіону.

Регіон включався в загальноукраїнський політичний процес. Зокрема, тут розпочалася робота по організації виборів до Трудового Конгресу. На сторінках місцевої преси була опублікована "Інструкція для виборів на Трудовий Конгрес українського народу" [37]. На підставі Інструкції про вибори до Конгресу Трудового Народу України від 5 січня 1919 р. вищий законодавчий орган УНР мав складатися з 593 депутатів. Три південноукраїнські губернії мали вибрати 116 депутатів, у тому числі селян – 82, робітників – 26, інтелігентів – 8. Від Катеринославщини передбачалося обрати 46 депутатів, від Херсонщини – 52, від Таврії (без Криму) – 18 [38, с.59]. В містах регіону відкрилися комісії по виборам до Трудового Конгресу [35].

В регіоні негайно розпочалося відродження українського культурного життя, відроджувалися різноманітні громадські, культурні та політичні організації регіону. Так, 10 січня 1919 р. в Олександрівську в приміщенні Народного Дому відбулося урочисте відкриття українського клубу. Оркестр відіграв український гімн. Представники громадськості міста виступали з урочистими промовами. Було влаштовано "бал-маскарад з конкурсами на кращий історичний український костюм, кращий побутовий український костюм та шарж на сучасний політичний момент" [37]. Продовжувала діяти Олександрівська "Просвіта". На початок січня 1919 р. запланували свої рокові загальні збори "Українське видавництво" та українське учительське товариство Катеринослава [39]. Розгорнув діяльність Катеринославський український клуб "Громада" – українська культурно-освітня громадська організація [35].

Окремо слід сказати про Крим. З Кримського півострова німецькі війська були виведені в середині листопада 1918 р. Втративши підтримку окупантів, пронімецький уряд Сулькевича втратив і владу. Новоутворений проросійський кримський уряд, який складався, в основному, з російських кадетів, очолив Соломон Крим. Уряд С. Крима неодноразово заявляв, що півострів є частиною "єдиної та неподільної" Росії, яка буде відтворена в найближчому майбутньому. Фактично Крим був зайнятий військами Добровольчої армії, а до Севастополя з 25 листопада 1918 р. стали прибувати військові кораблі Антанти. Після цього денікінські генерали почали визнавати лише владу французів. Отже, на територію Кримського півострова контроль Директорії поширений не був.

Таким чином, у цілому події в південноукраїнському регіоні в період Директорії розвивались у руслі загальноукраїнських тенденцій. Цей період був відзначений надзвичайною активністю населення регіону. Після гетьманської грамоти про федерацію з Росією, що поставила під сумнів самостійницький статус України, почалося масове антигетьманське повстання, яке з центру держави швидко поширилось на весь південний регіон. Правобережна територія регіону, за винятком портових міст Одеси, Миколаєва, Херсона та вузької прибережної смуги, яка потрапила під контроль військ Антанти, при активній участі місцевого населення перейшла під владу українського республіканського режиму, який розгорнув тут реалізацію своєї соціально-економічної та політичної програми. Сільське і міське населення лівобережного Півдня, включаючи територію Донбасу, у своїй більшості також було готове визнати владу Директорії.

У боротьбі за владу на Півдні на боці Директорії брали участь в основному місцеві сили – повстанці та гетьманські військові з'єднання, що перейшли на її сторону. Ніякої допомоги з Півночі (крім відрядження сюди деяких офіцерів і урядовців) не надходило. У південноукраїнському регіоні виявилось достатньо власних ресурсів, щоб розгорнути збройну боротьбу за встановлення тут української національної влади. Українська ідея наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. перетворювалась у домінуючу в регіоні. Внутрішні конкуренти республіканського режиму – махновці і місцеві більшовики – не мали шансів надовго закріпитися тут. Це продемонстрував розгром махновців в Катеринославі і зміцнення тут позицій Директорії. Реально оцінюючи обстановку, В. Антонов-Овсієнко зробив висновок, що "зародки" радянської влади в окремих повітах України (головним чином, на Катеринославщині) "легко можуть бути задушені петлюрівськими бандами" [28, с.26]. Домінування українського етнічного середовища в регіоні робило дуже проблематичним довготривалий контроль махновців і місцевих більшовиків над краєм. Коли б не військова інтервенція Радянської Росії, ці території невдовзі потрапили б під повний контроль Директорії.

Крім регулярних військ Радянської Росії в регіоні діяли також російські білогвардійські формування. Південно-східна частина України вже наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. стала перетворюватися в один із важливих ареалів російської громадянської війни, до якої втягувалося місцеве населення. І більшовики, і білогвардійці прагнули знайти тут своїх прибічників і заручитися їхньою підтримкою. При цьому і ті, й інші не визнавали українського характеру регіону і нещадно боролися з тими, хто ідентифікував себе як українця.

Трагізм становища Директорії полягав у тому, що міжнародна обстановка для неї склалася надзвичайно несприятливо. У Директорії зовсім не було союзників, зате було багато ворогів, серед яких найнебезпечнішим виявилася більшовицька Росія. Взявши під контроль російський центр, більшовики після закінчення Світової війни стали швидко встановлювати свою владу над національними регіонами, які покидали окупаційні війська Німеччини й Австро-Угорщини.

Джерела та література

1. Яблонський В.М. Від влади п'ятох до диктатури одного: Історико-політичний аналіз Директорії УНР. – К., 2001.
2. Захарченко П.П. Селянський рух в Україні у контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.). – К., 1997.
3. Васковський Р.Ю., Голуб А.І. Ісаак Мазепа в політичному житті Катеринославщини доби українських визвольних змагань // Історія та культура Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 1998.
4. Пархоменко В.А. Українські військові формування Директорії УНР на Півдні України у грудні 1918 р. // День науки. Актуальні проблеми історії та культури України. Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 55-м роковинам розгрому фашизму та 135-річчю з дня заснування Одеського держуніверситету. Збірник наукових праць. Ч. II. – Миколаїв, 2000.
5. Комаренко О.Ю. Війська країн Антанти на Півдні України в 1918-1919 рр. (за матеріалами архіву Гуверівського Інституту війни, революції і миру Стенфордського університету США) // Питання нової та новітньої історії. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 44. – К., 1998.
6. Шкляев І.М. Розподіл сфер впливу в Одесі: інтервенти, Директорія, Добровольча армія (історико-краєзнавчий аспект) // Записки історичного факультету. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова – Вип. 11. – Одеса, 2001.
7. Гончар Б.М., Городня Н.Д. Відносини між Францією та УНР (грудень 1918 – квітень 1919 рр.) // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.
8. Яворський М. Революція на Вкраїні в її головних етапах. – Харків, 1923.
9. Василюк П. Катеринославські події // Наше слово. Ісаакові Мазепі на вічну пам'ять: 3б. – Мюнхен; Лондон, 1973. – Ч. 3.
10. Махно Н. Воспоминания. – Кн. 3: Украинская революция (июль – декабрь 1918 г.). – Париж, 1937 (Харьков, 1998).
11. Правда (Москва). – 1918. – 18 грудня.
12. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-95. – Оп. 1. – Спр. 6.
13. Наша справа (Катеринослав). – 1918. – 1 жовтня.
14. Одесский листок. – 1918. – 8 декабря.
15. Одесский листок. – 1918. – 12 декабря (29 ноября).
16. Одесский листок. – 1918. – 14 (1) декабря.
17. Протоколи допитів Олександра Грекова // Академія. – К., 1995. – Ч. 2.
18. Ведомости Одесского градоначальника. – 1918. – 21 (8) декабря.
19. Горак В. Повстанець чи бандит // Вітчизна. – 1992. – № 11.
20. Державний архів Херсонської області. – Ф. Р-3264. – Оп. 2. – Спр. 2.
21. Гуковський О. Французька інтервенція на Україні. – Харків, 1929.
22. Гольдельман С. Листи жидівського соціал-демократа про Україну. Матеріали для історії українсько-жидівських відносин в час революції. – Відень, 1921.
23. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Скрентон, 1962. – Т. II.
24. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. 1917-1921. – Ч. I. – (Б. м.), 1950.
25. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1077. – Оп. 1. – Спр. 34.
26. Тимошук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): Монографія. – Харків, 2000.
27. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
28. Тимошук А.В. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921 гг.). – Симферополь, 1996.
29. Повстанець. (Кам'янське). – 1919. – 23 листопада.
30. Повстанець. (Кам'янське). – 1919. – 27 листопада.
31. Республіканець (Катеринослав). – 1919. – 4 січня.
32. Дзвін (Олександрівськ). – 1919. – 12 січня.
33. Дзвін (Олександрівськ). – 1919. – 17 січня.
34. Республіканець (Катеринослав). – 1919. – 11 січня.
35. Шлях (Катеринослав). – 1919. – 17 (4) січня.

36. Республіканець (Катеринослав). – 1919. – 3 січня.
37. Дзвін (Олександрівськ). – 1919. – 14 січня.
38. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917-1920 рр. – Б.м., 1921. – Т. IV.
39. Республіканець (Катеринослав). – 1919. – 12 січня.

Summary

Author characterizes regional features of South Ukraine under power of Directory. It's put characteristics of right-bank part and left-bank part of South. Author proved that events in South Ukraine were proceeded according all-Ukrainian tendencies. It's established the residential population gave support the Directory.

О. М. Любовець

ІДЕЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ДИРЕКТОРІЇ УНР

Історичний досвід показує, що успіх національного державотворення не в останню чергу залежить від вибору форми організації влади та методів її здійснення. Створення ефективних і авторитетних органів управління дає можливість політичному провладу найповніше реалізувати свою стратегічну програму суспільно-економічних перетворень, виправдати сподівання, покладені на нього громадськістю. І навпаки, відсутність чітко організованого, сильного адміністративного апарату посилює анархічні та охлократичні тенденції в суспільстві, стає однією з причин втрати влади тою чи іншою політичною силою. Особливо це торкається перехідних, переломних періодів історичного розвитку, до яких, безсумнівно, відноситься доба Української революції 1917-1920 років.

У вітчизняній та закордонній літературі стало вже традиційним серед причин поразки національно-визвольних змагань 1917-1920 років називати нездатність політичних лідерів розробити та втілити в життя адекватну тодішнім умовам модель державного будівництва. В найбільшій мірі це стосується періоду Директорії, коли боротьба навколо вибору форм організації влади набула загостреного характеру.

Дискусії провідних політичних сил точилися в межах двох основних підходів – парламентська демократія західного типу та радянська влада більшовицького зразка. Результатом цих дискусій стало вироблення власного “третього шляху” – “трудового принципу” державного управління, за яким повинна була створитися така вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові трудові Ради, а в центрі – Конгрес трудового народу.

Провідники УНР щиро були переконані, що “трудовий принцип”, як влада всього трудового народу, на противагу більшовицькій “диктатурі пролетаріату” був більш адекватним тогочасній політичній ситуації. Їм здавалося, що була знайдена формула, яка могла задовольнити відразу кілька умов – засвідчити, що Директорія є владою трудового селянства і робітників; вибити ґрунт з-під більшовицької агітації; довести Антанті, що УНР формується не в більшовицьких формах. До того ж, на вибір таких форм державотворення впливала й особливість етносоціальної структури тогочасного українського суспільства, тобто соціально-класова “неповнота” українського народу і домінування в ньому селянства – єдиного класу, що мав виразно українське “обличчя” поряд із інонаціональним містом [1, с.31-34].

Однак то було скоріше абстрактно-теоретичне розв'язання нагальних проблем. Загалом ідея “трудового принципу” підтримувалася лише УПСР та частиною УСДРП. Інші партії принципово стояли на демократичних позиціях і виступали за скликання всенародного парламенту на основі рівних, пропорційних, таємних виборів. Тому реалізація цього принципу виявилася важко здійсненною. На місцях всю повноту влади реально мали комісари і військові коменданти, які діяли від імені Директорії.

Постійний тиск “з права” змусив врешті-решт державний провід відмовитися від “трудового принципу”. 12 серпня 1919 р. Рада народних міністрів ухвалила Декларацію, в якій йшлося про подальший напрям політики УНР. Ця Декларація стала документом, що символізував поворотний пункт у державному будівництві УНР на основі європейської моделі. У цьому документі уряд заявив, що готує проект закону про вибори в парламент з правами Установчих зборів і про реформування органів місцевого управління на основі всенародного виборчого права. Уряд також закликав до об'єднання всіх демократичних сил, які стояли на позиції самостійності України [2], тобто проголошувався курс на створення єдиного національно-демократичного фронту. Положення Декларації підтверджувалися зверненням 14 серпня 1919 р. голови Директорії С. Петлюри до голови РНМ Б. Мартоса [3].

Партії, що стояли на демократичній платформі, вітали такий поворот державного курсу. “Україна” висловлювала надію, що “ми від хитань і нерішучості в питанні державного